

DAIKTŲ STATUSAS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ

Doc. dr. Petras Ancelis

Lietuvos teisės universiteto Policijos fakultetas
Valakupių g. 5, 2016 Vilnius
Telefonas 274 06 35
Elektroninis paštas polf@ltu.lt

Eglė Šapalaitė

Vilniaus rajono apylinkės prokuratūra
H. Manto g. 2, 2000 Vilnius
Telefonas 273 36 39

*Pateikta 2003 m. lapkričio 24 d.
Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 17 d.*

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedros vedėjas profesorius dr. Hendryk Malevski ir šio fakulteto Baudžiamojo proceso katedros docentas dr. Kęstutis Stungys.

Pagrindinės sąvokos: daiktai, duomenys, įrodymai, įrodinėjimas.

Keywords: Material Objects, Data, Evidences, Arguing.

S a n t r a u k a

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias daiktų statusą baudžiamajame procese, apibendrinti praktiniame darbe kylančias daiktų paėmimo bei jų grąžinimo proceso problemas bei pateikti pasiūlymus joms spręsti.

Straipsnyje apibrėžiama *daiktų sąvoka*, nagrinėjami jų paėmimo būdai ikiteisminio tyrimo metu, daiktų procesinis įforminimas, tyrimas ir apžiūra, laikymo sąlygos, terminai ir jų grąžinimas nutraukiant procesą. Nagrinėjant temą atskleidžiamos teisinio reglamentavimo spragos bei pateikiami siūlymai tobulinti kai kurias Baudžiamojo proceso kodekso normas. Straipsnyje nagrinėjamos užsienio šalių baudžiamojo proceso įstatymų normos, reglamentuojančios tyrimui reikšmingų daiktų paėmimą bei grąžinimą. Daiktų samprata vertinama lyginamuoju bei istoriniu aspektais.

I ž a n g a

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojo 2002 m. kovo 14 d. įstatymu patvirtintas naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – BPK) [3]. Rengiant naująjį BPK buvo iš esmės pakeista ikiteisminio tyrimo koncepcija atsižvelgiant į šiuolaikinę baudžiamojo proceso teoriją bei praktiką užsienio šalyse, ypač pabrėžiant žmogaus teisių užtikrinimą. BPK naujai suformuluotos ir normos, reglamentuojančios duomenų, turinčių reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, rinkimą bei vertinimą baudžiamajame procese. Šis

straipsnis skirtas vienai iš nusikalstamos veikos tyrimui reikšmingų duomenų (įrodymų) rūšių – daiktų statuso baudžiamajame procese analizei. Straipsnyje bus pateikiama daiktų, turinčių reikšmės *tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką*, sąvokos analizė, nagrinėjami daiktų radimo ir gavimo būdai ikiteisminio tyrimo metu, daiktų procesinis įforminimas, tyrimas ir apžiūra, laikymo sąlygos, terminai bei daiktų gražinimas nutraukiant procesą. Straipsnio tema aktuali tuo, kad įsigaliojus naujam BPK teorijoje nebuvo nagrinėtos daiktų statusą reglamentuojančios teisės normos, taip pat nebuvo analizuotos praktinės problemos, susijusios su daiktų paėmimu bei gražinimu ikiteisminio tyrimo metu. Rašant straipsnį panaudota norminė medžiaga – šiuo metu galiojantis ir iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojęs BPK, šių įstatymų komentarai, užsienio šalių baudžiamojo proceso įstatymai, poįstatyminiai norminiai aktai, kita specialioji literatūra.

Daiktų sąvoka

Daiktų, kaip tam tikrų prielaidų įrodymų, teisiniam reguliavimui įstatymų leidėjas skyrė visą Baudžiamojo proceso kodekso VI skyriaus pirmąjį skirsnį. BPK 91 straipsnyje apibrėžiama *daiktų, turinčių reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką*, sąvoka baudžiamajame procese: daiktais, turinčiais reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, laikomi materialūs objektai, kurie buvo nusikalstamos veikos padarymo įrankiai arba priemonės arba ant kurių išliko nusikalstamos veikos pėdsakų, arba kurie buvo kaltininko nusikalstamų veikų objektai, taip pat visi kiti daiktai, kurie gali būti priemonės nusikalstamai veikai atskleisti ir kaltininkams nustatyti arba kaltinimui paneigti, atsakomybei palengvinti.

Daiktų sąvoką apibrėžianti norma neatsitiktinai įtvirtinta pirmojoje BPK dalyje „Bendrosios nuostatos“. Ši bendra norma apibrėžia *daiktų sąvoką* tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo nagrinėjimo metu. BPK 20 straipsnyje numatyta, kad įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys. Ar šie duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas arba teismas teismo nagrinėjimo stadijoje. Ikiteisminio tyrimo metu surinkta medžiaga vertinama kaip duomenys, turintys reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui. *Daiktų sąvoka*, įtvirtinta 91 straipsnyje, apima daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamą veiką tiriant ir ikiteisminio tyrimo metu, ir nagrinėjant teisme. Daiktai, net teisėtai paimti ir tinkamai įforminti bei įrodantys reikšmingą aplinkybę byloje, nėra laikomi įrodymais tol, kol teisėjas arba teismas šių surinktų duomenų nepripažįsta įrodymais, todėl naujajame BPK jie nevadinami daiktiniais įrodymais.

Ankstesniame BPK [2] įtvirtinta sąvoka *daiktiniai įrodymai* buvo apibrėžta taip: „daiktiniai įrodymai yra daiktai, kurie buvo nusikaltimo padarymo įrankiais ar priemonėmis, arba ant kurių išliko nusikaltimo pėdsakų, arba kurie buvo kaltinamojo nusikalstamų veiksmų objektais, taip pat pinigai ir kitokios vertybės, gautos ar įgytos nusikalstamu būdu, ir visi kiti daiktai, kurie gali būti priemonėmis nusikaltimui išskirti aikštėn bei jam atskleisti ir kaltininkams išaiškinti arba kaltinimui paneigti ar atsakomybei palengvinti“ (BPK 90 str.). Taigi visi materialūs daiktai, susiję su byla, patvirtinantys arba paneigiantys byloje įrodinėjamas aplinkybes, pagal ankstesniame BPK įtvirtintą sąvoką iš karto buvo laikomi daiktiniais įrodymais. Pagal ankstesnio BPK 74 straipsnį įrodymais buvo pripažįstami bet kokie faktiniai duomenys, kuriais remdamiesi kvotos organas, tardytojas ir teismas nustatyta tvarka konstatuodavo pavojingos visuomenei veikos buvimą arba nebuvimą, šią veiką padariusio asmens kaltumą ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai teisingai išspręsti. Šio straipsnio 2 dalyje nustatytas sąrašas šaltinių procesinių formų, kurios nulėmė faktinių duomenų pripažinimą įrodymais. Taigi daiktai, tinkamai procesiškai įforminti, buvo laikomi įrodymais.

Daiktai yra materialaus pasaulio objektai, kurie buvo paveikti tiriamo įvykio arba buvo sukurti nusikalstamais veiksmais, nusikalstamos veikos materialūs pėdsakai arba padariniai. Jų fizinės savybės (pvz., pėdsako dydis, konfiguracija), radimo vieta (pvz., vogti daiktai įtariamąjo gyvenamojoje vietoje), susidarymo arba pagaminimo faktas (pvz., narkotinės, psichotropinės medžiagos) ar būklės (išvaizdos) pasikeitimas (pvz., dokumentas su klasto-

tais įrašais) suteikia informacijos apie bylai svarbias aplinkybes [16, p. 5]. Praktiškai tai gali būti bet kokie su byla susiję materialūs objektai.

Daiktų sąvoka kriminalistikoje nėra tapati *daiktų* sąvokai baudžiamajame procese. Daiktai baudžiamąjo proceso prasme labiau atitiktų materialių objektų sampratą kriminalistikoje. Materialūs objektai kriminalistikoje skirstomi į tokių rūšių pėdsakus: daiktus, medžiagas ir atspindžius. Daiktu baudžiamąjo proceso prasme gali būti ne tik daiktas, bet ir medžiaga, atspindys arba savybė – vidinė daikto išraiška, atsispindinti pėdsake kaip požymis.

BPK VI skyriuje daiktų ir dokumentų reglamentavimas išskirtas į atskirus skirsnius. BPK 95 straipsnyje dokumentai, turintys reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, apibrėžiami kaip materialūs objektai, kuriuose įmonė, įstaiga, organizacija, pareigūnas arba fizinis asmuo tam tikrais ženklais fiksuoja informaciją, galinčią padėti atskleisti nusikalstamą veiką ir nustatyti su šia veika susijusias aplinkybes. Kaip viena iš dokumentų rūšių BPK 96 straipsnyje numatytos ir elektroninės informacijos laikmenos (magnetiniai, lazeriniai ir elektroniniai įrašai). Tyrimui reikšminga ne laikmena kaip materialus objektas, o joje užfiksuota informacija apie bylai reikšmingas aplinkybes. Iš pateiktos *dokumentų* sąvokos matome, kad tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką svarbus ne pats dokumentas, o jame užfiksuota informacija, todėl dokumentas nėra laikomas daiktu BPK 91 straipsnio prasme. Dokumentas pripažįstamas daiktu, jeigu jis buvo nusikalstamos veikos įrankis, priemonė, nusikalstamų veiksmų objektas arba ant jo yra nusikalstamos veikos pėdsakų, t. y. jis turi BPK 91 straipsnyje numatytų požymių. Dokumentų ir dokumentų kaip daiktų atribojimo kriterijus yra reikšmingos bylai informacijos įtvirtinimo ir perdavimo būdas. Dokumentuose užfiksuota informacija perduodama aprašymo būdu, t. y. įtvirtinama rašmenimis arba kitais sutartiniais ženklais, šiuo atveju reikšmingas yra dokumento turinys [15, p. 250]. Dokumentai, turintys daiktų reikšmę, tiesiogiai atspindi bylai reikšmingas aplinkybes, informacija perduodama ne per jų turinį, bet per materialų bylai reikšmingų aplinkybių atspindį. Pavyzdžiui, dokumentas yra suklastotas trinant ir įrašant kitus duomenis.

Materialūs objektai laikomi daiktais, turinčiais reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, jeigu jie turi bent vieną iš 91 straipsnyje nurodytų požymių:

1. Buvo nusikalstamos veikos padarymo įrankis arba priemonė: nusikaltimo įrankiais laikomi daiktai, kuriuos kaltininkas tiesiogiai naudoja darydamas nusikaltimą. Nusikaltimo padarymo priemonės – daiktai, kurie patys nenaudojami darant nusikaltimą, tačiau palengvina nusikalstamus veiksmus arba sudaro jo materialias prielaidas [13, p. 181]. Pavyzdžiui, vagystės įrankiai – įsilaužiant naudojamas laužtuvas, priemonės – replės, naudojamos laidams nukirpti, kad vagystės metu nesuveiktų signalizacija.
2. Ant jų išliko nusikalstamos veikos pėdsakų: nusikalstamos veikos pėdsakai suprantami dvejopai [15, p. 234]: 1) kaip materialiai fiksuoti daiktų išorės sandaros atspindžiai (žmogaus rankų atspaudai, transporto priemonių vėžės, panaudotų įrankių paliktos žymės). Tokie pėdsakai atspindi juos palikusį objektų individualias savybes, kurios leidžia juos nustatyti; 2) kaip įvairių medžiagų dėmės bei dalelytės (dažų dėmės, audinių mikropluošteliai). Tokie pėdsakai tiriami chemijos, fizikos, biologijos metodais ir leidžia nustatyti jų grupinę arba rūšinę priklausomybę. Nusikalstamos veikos pėdsakai leidžia nustatyti pėdsakus palikusį objektą, daryti logines išvadas apie tiriamus faktus: įvykio mechanizmą, eigą, dalyvavusius asmenis, panaudotas priemones ir įrankius.
3. Buvo kaltininko nusikalstamų veikų objektai: tai konkretūs materialaus pasaulio daiktai, į kuriuos buvo tiesiogiai kėsinamasi nusikalstama veika (pvz., vogtos vertybės). Ši sąvoka neatitinka baudžiamąjoje teisėje vartojamos *nusikaltimo objekto* sąvokos (baudžiamąjo įstatymo nuo nusikalstamo kėsinimosi saugomi teisiniai gėriai). Baudžiamosios teisės teorijoje daiktai, kuriuos veikiant daroma žala teisiniams gėriams arba keliama tokios žalos grėsmė, vadinami nusikaltimo dalyku [13, p. 163]. Taigi šiuo atveju vartojama sąvoka *nusikalstamos veikos objektas* baudžiamosios teisės prasme laikytina nusikaltimo dalyku.

4. Gali pasitarnauti kaip priemonės nusikalstamai veikai atskleisti ir kaltininkams nustatyti arba kaltinimui paneigti, arba atsakomybei palengvinti; 91 straipsnyje, konkrečiai nenurodytos savybės daiktų, kurie gali būti priemonės tiriamoms aplinkybėms atskleisti, nes daiktai gali būti įvairiai susiję su nusikalstama veika netgi nebūdami įrankiu, priemone, objektu bei neturėdami nusikaltimo pėdsakų. Tai gali būti nusikalstamos veikos produktai (namų gamybos stiprūs alkoholiniai gėrimai), įvykio vietoje rasti konkrečiam asmeniui priklausantys daiktai (pirštinė).

Šie požymiai beveik nesiskiria nuo anksčiau galiojusiam BPK 90 straipsnyje nurodytų daiktinių įrodymų požymių. Senojo BPK 90 straipsnis kaip savarankišką požymį išskyrė pinigų ir kitokias vertybes, gautas arba įgytas nusikalstamu būdu, t. y. gautas kaip nusikaltimo rezultatas (pvz., iš nusikalstamo verslo). Dabar galiojantis BPK neišskiria tokio požymio, tačiau tai nereiškia, kad tokio požymio nėra. Nusikalstamu būdu įgytus pinigus bei vertybes galima priskirti prie ketvirtosios daiktų grupės. Taigi lyginant daiktų ir daiktinių įrodymų sąvokas galima teigti, kad daiktai naujajame BPK ir daiktiniai įrodymai senajame BPK yra ta pati kategorija.

Estijos Respublikos BPK [25], priimtas 2003 m. vasario 12 d. ir įsigaliosiantis 2004 m. liepos 1 d., pateikia sąrašą procesinių šaltinių, tarp kurių paminėti ir daiktiniai įrodymai, 124 straipsnyje apibrėžiami taip: daiktiniai įrodymai reiškia daiktus, kurie buvo nusikalstamos veikos objektai arba buvo panaudoti kaip nusikaltimo įrankiai, arba turi nusikaltimo pėdsakų, įspaudų arba atspaudų, taip pat bet kurie kiti esminiai objektai, turintys ryšį su nusikalstama veika ir galintys būti panaudoti faktams, susijusiems su įrodinėjimo dalyku, patvirtinti. Tokie daiktai turi būti pripažinti daiktiniais įrodymais nutarimu arba teismo nutartimi, kurioje turi būti nurodyta, kaip objektas susijęs su nusikalstama veika, taip pat jo saugojimo vieta. Estijos Respublikos naujajame BPK nebuvo atsisakyta procesinių formų, kurias gali įgyti reikšmingi bylai duomenys, išvardijimo. Iš pateiktos *daiktinių įrodymų* sąvokos matome, kad daiktai, susiję su nusikalstama veika ir patvirtinantys reikšmingus byloje faktus, vertinami kaip įrodymai jau tyrimo stadijoje, jeigu tokiems daiktams nutarimu arba nutartimi suteikiamas daiktinių įrodymų statusas. Taigi kitaip nei Lietuvos pasirinkta įrodymų vertinimo koncepcija, Estijos įstatymų leidėjas ir tyrimo institucijai suteikė teisę priimti sprendimą pripažinti daiktus įrodymais.

Apskritai kelia abejonių mūsų BPK 20 straipsnio 2 dalies nuostatos pagrįstumas, kai vienintelis duomenų priėmėjas ir vertintojas įrodymų prasme (ne tik daiktų, bet ir visų kitų objektų bei informacijos) yra tik teisėjas arba teismas, kurio žinioje yra byla. Neaišku, kokių pagrindų priimami sprendimai, kada atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą; jis nutraukiamas vienasmenišku prokuroro nutarimu arba perduodant bylą teismui, jeigu nei ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, nei prokuroras neturi teisės vertinti įrodymus.

Kita vertus, žinome didesnę demokratinę patirtį turinčių kitų valstybių teisinę praktiką, kai teismus pasiekia tik apie 10 proc. visų baudžiamųjų bylų, o likusios išsprendžiamos policijos ir prokuratūros diskreciniais įgaliojimais, taigi įvertinus įrodymus ir situaciją.

Manytume, kad ir šiandien nėra kiek nepasenę yra J. Rinkevičiaus teiginiai, kad įrodinėjimo procesas susideda iš daugelio tarpusavyje susijusių elementų: įrodymų rinkimo, jų įtvirtinimo, patikrinimo ir įvertinimo, ir kad tai yra vientisas ir nedalomas pažinimo procesas, kuriame šie elementai pasikartoja ne vieną kartą, o laiko atžvilgiu gali net sutapti [19, p. 22].

Be to, reikia pasakyti, kad duomenys, o ne įrodymai pabrėžiami BPK, tuo tarpu kituose procesiniuose kodeksuose ir naujausiuose įstatymuose visur pabrėžiamas būtent įrodymų, o ne duomenų rinkimas [4; 5; 6; 9; 10].

Beje, ir BPK dėl deklaruojamos įrodymų koncepcijos nėra reikiamo nuoseklumo, pa-
vyzdžiui, nurodoma, kad nukentėjusysis turi teisę teikti įrodymus (28 str. 2 d.).

Daiktų suradimas ir paėmimas

BPK 20 straipsnio 1 ir 4 dalyse įtvirtintas įrodymų leistinum principas, reiškiantis, kad įrodymai gali būti tik įstatymų nustatyta tvarka bei teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmis. Jeigu duomenų patikimumo negalima patikrinti BPK nustatytais priemonėmis, tokie duomenys negali būti pripažinti įrodymais.

Daiktai, kuriais remiamasi kaip duomenimis, patvirtinančiais arba paneigiančiais byloje tiriamas aplinkybes, taip pat turi būti gauti griežtai laikantis įrodymų leistinum principo, t. y. neturi būti pažeista jų aptikimo, fiksavimo, pateikimo, išreikalavimo procesinė tvarka. Priešingu atveju jie negalės būti pripažinti įrodymais nagrinėjimo teisme metu. Šią tvarką sudaro tokie elementai:

1. Turi būti tinkamai procesiškai įformintas jų aptikimo, fiksavimo arba gavimo faktas. Dažniausiai daiktai paimami atliekant kokio nors tyrimo veiksmą ir tai fiksuojama šio veiksmo protokole. Daiktus taip pat gali pateikti įtariamasis, nukentėjęsysis, kiti proceso dalyviai arba kiti asmenys. Šis veiksmas turi būti įformintas – surašytas protokolas. Daiktus gali išreikalauti tyrimą atliekantis pareigūnas arba prokuroras. Tokių daiktų gavimo būdą turi patvirtinti atitinkami oficialūs dokumentai.
2. Daiktai turi būti apžiūrėti ir detaliam aprašyti bei, esant galimybei, nufotografuoti. Apžiūra gali vykti atliekant tą tyrimo veiksmą, kurio metu daiktas paimamas. Šiuo atveju atliekant tyrimo veiksmą taikomas apžiūros metodas: daiktas stebimas, apžiūrimas, o apžiūros rezultatai fiksuojami šio veiksmo protokole. Apžiūra gali būti atlikta ir pagal BPK 207 straipsnio taisyklės kaip savarankiškas proceso veiksmas, surašant apžiūros protokolą [16, p. 6].

BPK numato nemažai procesinės prievartos ir tyrimo veiksmų, kurių metu gali būti paimti daiktai. Kai kuriuos iš jų aptarsime toliau.

Krata – tai procesinė prievartos priemonė, kurią darant priverstinai ištiriama ir apieškoma patalpa arba kitokia vieta siekiant rasti ir paimti turinčius reikšmės tiriant nusikalstamą veiką daiktus, lavonus arba ieškomus asmenis. Taigi kratos, kaip proceso veiksmo, tikslas būtent ir yra rasti ir paimti objektus, turinčius reikšmės bylai. Kratos metu paimti daiktai bus laikomi paimtais teisėtai, jeigu krata bus atlikta turint pagrindą ir bus laikomasi nustatytos kratos atlikimo tvarkos. Darant kratą nebūtina tiksliai žinoti ieškomų daiktų arba kitų objektų požymių arba savybių, konkrečios buvimo vietos.

Kita kratos rūšis – *asmens krata*. Atliekant asmens kratą apieškomi žmogaus drabužiai, apavas, jo su savimi daiktai turimi ir kūnas siekiant rasti ir paimti daiktus arba kitus objektus, galinčius turėti reikšmės tiriant nusikalstamą veiką. Asmens kratos metu paimti daiktai nebūtinai gali būti susiję su nusikalstamos veikos tyrimu, nes asmens krata atliekama taip pat turint tikslą rasti ir paimti draudžiamus laikyti sulaikymo kameroje arba areštiniėje daiktus, pavzdžiui, batų raištelius, diržus, grandinėles ir kt. Ikitiesminio tyrimo pareigūnai dažnai padaro procesinių pažeidimų atlikdami būtent asmens kratą. Vėlesnėse tyrimo stadijose tai turi lemiamos įtakos, nes asmens kratos metu rasti daiktai nebus pripažinti įrodymais, jei asmens krata buvo padaryta nesilaikant nustatytos tvarkos. Dažnas pažeidimas yra tai, kad asmens krata faktiškai atliekama atvykus į įvykio vietą, o protokolas surašomas asmenį jau pristačius į ikiteisminio tyrimo įstaigą ir jį laikinai sulaikant. Be to, supainiojamos detalės: daiktai įrašomi ir į įvykio vietos apžiūros protokolą, ir į kratos protokolą. Taip nukrypstama nuo faktinių aplinkybių ir lieka neaiški daiktų radimo vieta.

Poėmis daromas tuo atveju, kai reikia paimti daiktus arba dokumentus, turinčius reikšmės tiriant nusikalstamą veiką, ir, kitaip nei krata, yra tiksliai žinoma, kur ir pas ką šie daiktai yra, taip pat žinoma, kokie tai yra daiktai, jų individualūs požymiai bei jų reikšmingumas bylai. Įstatymų leidėjas numatė griežtą poėmio darymo tvarką, nepalikdamas ikiteisminio tyrimo pareigūnui galimybės operatyviai paimti bylai reikšmingą daiktą. Jeigu ikiteisminio tyrimo pareigūnas gavo duomenų apie daiktų, turinčių reikšmės tiriant nusikalstamą veiką, buvimo vietą ir yra rizika, kad šie daiktai gali būti sunaikinti, nei krata, nei poėmis nėra tin-

kama priemonė šiems daiktams greitai paimti, nes ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo kreiptis į prokurorą dažniausiai prieš tai motyvuotai raštu išdėstęs priežastis, dėl kurių reikia daryti poėmį arba krata, bei pateikęs ikiteisminio tyrimo medžiagą, o prokuroras, susipažinęs su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniu pranešimu, raštišku prašymu turi kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją, kuris turi susipažinti su prokuroro prašymu ir priimti motyvuotą nutartį. Tokia procedūra dažnai trunka ne vieną dieną. Esant tokiai tvarkai poėmis tampa visiškai neoperatyvus, o dėl to ir dažnai neveiksmingas daiktų paėmimo būdas. Įstatymas numato galimybę neatidėliotinais atvejais poėmį atlikti ikiteisminio tyrimo pareigūno arba prokuroro nutarimu, šiuo atveju per tris dienas nuo poėmio padarymo turi būti gaunamas ikiteisminio tyrimo teisėjo patvirtinimas, tačiau kriterijų, kuriais vadovaudamasis teisėjas patvirtintų arba atsisakytų patvirtinti poėmio teisėtumą, nėra. Pagal normos formuluotą vienintelę sąlygą, kai nereikia teisėjo nutarties daryti poėmį, yra atvejo neatidėliotinumai. Įstatymas nenurodo, kada atvejis laikytinas neatidėliotinu, todėl kiekvienu atveju tai vertina pareigūnas ir poėmio teisėtumą tvirtinantis teisėjas. Manytina, kad neatidėliotinu atveju laikytina situacija, susijusi su rizika prarasti tyrimui reikšmingą daiktą. Taigi jeigu asmuo nesutinka savanoriškai atiduoti daikto, yra pagrindas manyti, kad jis tą daiktą gali sunaikinti, paslėpti, suvartoti ar pan., todėl poėmis turėtų būti daromas ikiteisminio tyrimo pareigūno arba prokuroro nutarimu. Tam, kad daiktai būtų operatyviai paimami, tikslinga pakeisti poėmio darymo tvarką, numatytą BPK 147 straipsnyje. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad daiktų ir dokumentų, kurie turi informacijos apie privatų asmens gyvenimą, turi būti reikalaujama tik esant motyvuotam teismo sprendimui [8]. Tačiau ne kiekvienas daiktas ir dokumentas turi tokios informacijos. Todėl siūlome pakeisti BPK 147 straipsnį ir numatyti, kad poėmis daromas prokuroro nutarimu, o daiktų ir dokumentų, turinčių informacijos apie privatų asmens gyvenimą, poėmis – tik esant motyvuotam teismo sprendimui. Teisė taikyti prievartos priemones suteikta tik ikiteisminio tyrimo teisėjui arba prokurorui. Tačiau poėmis ne visada yra prievartinis, todėl jeigu asmuo sutinka daiktus atiduoti savanoriškai, prokuroro nutarimas daryti poėmį neturėtų būti reikalingas. Taigi jeigu asmuo savanoriškai sutinka atiduoti daiktus, turinčius reikšmės bylos aplinkybėms nustatyti, poėmis galėtų būti daromas ir ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu.

1981 m. gegužės 2 d. Norvegijos Karalystės baudžiamojo proceso akto [24] 203 straipsnis numato, kad objektai, kurie gali būti svarbūs kaip įrodymai, gali būti paimti. Sprendimą dėl objektų poėmio, jei valdytojas savanoriškai daikto neatiduoda, gali priimti prokuroras. Policijos pareigūnas gali padaryti poėmį ir be prokuroro sprendimo, darydamas krata arba turėdamas sankciją areštui, taip pat, kai atidėliojimas susijęs su rizika. Apie padarytą poėmį turi būti pranešta prokurorui, kuris priima rašytinį sprendimą patvirtinti poėmį. Asmuo, iš kurio daiktas paimtas, turi teisę reikalauti, kad poėmio teisėtumas būtų patvirtintas teisme. Taigi Norvegijos įstatymai teisę paimti daiktą, turintį reikšmės tyrimui, suteikia prokurorui.

2002 m. gegužės 25 d. Prancūzijos Respublikos BPK [22] numatyta, kad daryti poėmį gali policijos pareigūnas ikiteisminio tyrimo teisėjui sutikus. Paimti gali būti tik tie daiktai ir dokumentai, kurie naudingi tiesai nustatyti.

1987 m. balandžio 7 d. Vokietijos Federacinės Respublikos BPK [23] įpareigojama paimti arba kitaip apsaugoti objektus, kurie gali turėti reikšmės kaip įrodymai. Jeigu tokių daiktų asmuo neatiduoda savanoriškai, turi būti padarytas tokių objektų poėmis. Poėmiai gali būti daromi tik teisėjo, o neatidėliotinais atvejais ir prokuratūros sprendimu. Jeigu poėmis buvo padarytas prokuratūros sprendimu, per tris dienas apie poėmio padarymą turi būti pranešta teisėjui ir paimti objektai perduoti teisėjo žinion. Jeigu pareigūnas padarė poėmį be teisėjo nutarties ir darant poėmį nedalyvavo suinteresuotas asmuo arba nepilnamečio tėvai, arba suinteresuotas asmuo pareiškė prieštaravimą dėl poėmio, per tris dienas teisėjas turi patvirtinti poėmį. Ir Lietuvos, ir Vokietijos BPK numato poėmio patvirtinimą, jei poėmis padarytas be teisėjo nutarties, institutą, tačiau Vokietijoje toks patvirtinimas reikalingas tik BPK nurodytais atvejais:

- 1) darant poėmį nedalyvavo suinteresuotas asmuo, t. y. asmuo, kurio interesus paveikia daikto paėmimas: daikto savininkas arba valdytojas;
- 2) darant poėmį nedalyvavo nepilnameėio tėvai, jeigu paimtas nepilnameėio daiktas;
- 3) suinteresuotas asmuo paprieėtaravo poėmiui.

Paėto siuntų poėmį daryti leidžiama tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. BPK 148 straipsnis teisę tikrinti paėto siuntų turinį suteikia tik prokurorui, teisėjui ir teismui. Tokia grieėta tvarka paėto siuntų poėmiui numatyta, nes tokie veiksmai susiję su privaėiu asmens gyvenimu.

Parodymų patikrinimas vietoje atliekamas siekiant patikrinti arba patikslinti liudytojo, nukentėjusiojo arba įtariamojo parodymus dėl aplinkybių, turinėių reikėmės nusikalstamai veikai iėtirti. Parodymų patikrinimas vietoje gali bŭti atliekamas, kai neaiėki nusikaltimo įrankių, pėdsakų buvimo vieta, o apklausos metu liudytojas, nukentėjusysis arba įtariamasis apibŭdina tokią vietą bei sutinka ją parodyti. Daėžnai net pareigŭnai apėžiŭrėdami įvykio vietą neranda nusikaltimo pėdsakų arba įrankių, todėl bŭtina pasitelkti įvykyje dalyvavusį asmenį. BPK 196 straipsnio 4 dalyje nurodyta, kad jeigu tikrinant parodymus vietoje randama kokių nors objektų, galinėių turėti reikėmės nusikalstamai veikai iėtirti, jie turi bŭti paimami ir šis faktas nurodomas parodymų patikrinimo vietoje protokole.

Daiktu, turinėių reikėmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, pateikimas – tai BPK 98 straipsnyje numatyta proceso dalyvių, taip pat bet kokio fizinio arba juridinio asmens teisė savo iniciatyva pateikti daiktus ir dokumentus, turinėius reikėmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką. Šiuo atveju daiktai pateikiami ne pareigŭno, o paties asmens, kuris turi daiktus arba dokumentus, turinėius reikėmės bylai, iniciatyva.

Daiktu, turinėių reikėmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, išreikalavimas. BPK 97 straipsnyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigŭnas, prokuroras ir teismas turi teisę reikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų pateikti daiktus ir dokumentus, turinėius reikėmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką. Nors tai ir nėra procesinės prievartos arba tyrimo veiksmas, daiktų išreikalavimas BPK 97 straipsnio pagrindu vertintinas kaip procesinis duomenų rinkimo bŭdas. BPK komentare [15, p. 251] šis straipsnis komentuojamas kaip bŭdas paimti bylai reikėmingus daiktus ir dokumentus tuo atveju, kai nėra pavojaus, kad daiktai arba dokumentai gali bŭti sunaikinti. Čia teigiama, kad reikalavimas pateikti daiktus arba dokumentus taikomas tada, kai gerai žinoma reikalaujamo objekto buvimo vieta ir nėra tikslo daryti kratą arba poėmį. Praktikoje ši norma daėžnai taikoma siekiant supaprastinti procesą, operatyviau paimti daiktus, kurių vieta žinoma, nors tokiu atveju yra ir pagrindas daryti poėmį. Analogiška norma buvo ir anksėčiau galiojusiame BPK. Jo 75 straipsnyje „Įrodymų rinkimas ir pateikimas“ buvo numatyta, kad kvotėjas, tardytojas, prokuroras ir teismas turi teisę savo žinioje turimose bylose [...] reikalauti iš įmonių, įstaigų, organizacijų, pareigŭnų ir pilieėių pateikti daiktus ir dokumentus, galinėius turėti byloje reikėmės [...].

Daiktai, turintys reikėmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, gali bŭti aptinkami atliekant *įvykio vietos apėžiŭrą*. Šis tyrimo veiksmas atliekamas vadovaujantis BPK 207 straipsniu, reglamentuojanėiu visų apėžiŭros rŭėių darymo tvarką. Jeigu įvykio vietoje siekiama rasti nusikalstamos veikos pėdsakų, kitų objektų, turinėių reikėmės tyrimui, nustatyti reikėmingas tyrimui aplinkybes ir tam reikalingos specialiosios žinios, metodai bei technika, tokiu atveju turi bŭti atliktas objektų (t. y. įvykio vietos) tyrimas (BPK 205 str.). Įvykio vietos tyrimas – kompleksiškas, daugiapakopis tyrimo veiksmas, atliekamas įvykio vietoje siekiant operatyviai iėtirti aktyviais ekspertiniais metodais atskirus pėdsakus, jų visumą arba įvykio situaciją, turint tikslą nustatyti įvykio mechanizmą arba kitas reikėmingas įvykio aplinkybes bei pateikti patikimą informaciją įvykiui neatidėliotinai aiėškinti ir įtariamajam nustatyti [17]. Anksėčiau galiojusiame BPK buvo numatytas tik įvykio vietos apėžiŭros atlikimas, kurio metu paimti daiktai arba kiti objektai bŭdavo iėtiriami ekspertizės metu. Naujajame BPK pakeitus objektų tyrimo sampratą sudaryta galimybė objektų tyrimą atlikti įvykio vietoje. Deja, tokį įvykio vietos tyrimą praktikoje daėžnai riboja ikiteisminio tyrimo pareigŭnų kvalifikacijos trŭkumai, nesugebėjimas tinkamai organizuoti darbą, technikos ir lėėų stoka. Operatyvus ir

kruopštus įvykio vietos ištyrimas ypač svarbus tolesnei tyrimo eigai, nes tik kvalifikuotai atliktas šis tyrimo veiksmas leidžia nustatyti pėdsakus ir daiktus, kuriais remiantis galima atskleisti nusikaltimo darymo aplinkybes, jį padariusį asmenį, motyvus.

Daiktų procesinis įforminimas ir laikymo tvarka

Aptarėme, kad daiktai, turintys reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, randami atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus: krata, asmens krata, poėmį, pašto siuntų poėmį, parodymų patikrinimą vietoje, objektų tyrimą, apžiūrą ir kt. Nepaisant to, kaip daiktai randami ir paimami, jie turi būti tinkamai apžiūrimi ir ištiriami.

Atsižvelgiant į daikto savybes bei aplinkybes, apie kurias siekiama gauti duomenų, daiktai gali būti apžiūrimi tokia tvarka:

1. 92 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad daiktai, kurių nereikia tirti BPK 205 straipsnyje nustatyta tvarka, apžiūrimi pagal BPK 207 straipsnyje nustatytas taisykles. Daiktų apžiūros metu nustatomi ir fiksuojami tiesiogiai suvokiami daiktų individualūs požymiai (dydis, forma, spalva) arba požymiai, nustatomi paprasčiausiais prietaisais (pvz., padidinamuoju stiklu, linuote). Daiktų savybėms tirti gali būti atliekamas eksperimentas, o joms nustatyti – daiktų parodymas atpažinti. Daiktai, kurie randami ir paimami kokio nors tyrimo veiksmo metu, gali būti apžiūrimi šio veiksmo atlikimo metu ir apžiūros rezultatai fiksuojami šio proceso veiksmo atlikimo protokole. Daiktai taip pat gali būti apžiūrimi ir vėliau ikiteisminio tyrimo darymo vietoje, apie tai surašant atskirą apžiūros protokolą. Be to, apžiūrimi daiktai nufotografuojami arba nufilmuojami, ypač tais atvejais, kai daiktų dėl jų savybių (gremėzdiški, suvartojami, gendantys daiktai) negalima tiesiogiai apžiūrėti bylą nagrinėjant teisme. Objektų apžiūra atliekama siekiant nustatyti objektų savybes bei požymius, turinčius reikšmės tiriant nusikalstamą veiką, tais atvejais, kai nereikalingos specialiosios žinios ir technika, o apžiūrai atlikti užtenka bendro pobūdžio žinių ir paprastų priemonių. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, atlikdamas apžiūrą, gali nuspręsti kviesti specialistą dalyvauti apžiūroje, jeigu apžiūrai atlikti reikia specialiųjų žinių, tačiau atlikti objektų tyrimą toje ikiteisminio tyrimo stadijoje netikslinga. Pavyzdžiui, apžiūredamas drabužius specialistas gali nustatyti, ar yra ant jo kraujo dėmių, naudodamas ultravioletinių spindulių lempą, ir tik radus kraujo dėmių jas tikslinga tirti; kraujo dėmių neradus užtenka tik apžiūros. Anksčiau galiojusio BPK 199 straipsnio pagrindu daiktinių įrodymų apžiūra būdavo atliekama visais atvejais prieš skiriant ekspertizę. Ikiteisminio tyrimo pareigūno atliekama daiktų apžiūra tikslinga tik tuo atveju, jei nereikalingas detalesnis tyrimas, reikalaujantis specialiųjų žinių, todėl naujojo BPK nustatyta tyrimo ir apžiūros tvarka leidžia profesionaliau iširti daiktus, turinčius reikšmės bylos aplinkybėms, bei rasti nusikaltimo pėdsakų.

2. 92 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad daiktai, kuriuos būtina tirti, apžiūrimi ir aprašomi specialisto išvadoje. Tiriant objektus nustatomos daiktų savybės, reikalaujančios specialiųjų žinių arba sudėtingos įrangos (pvz., biologinis tyrimas). Taip pat gali būti tiriamas ir daiktų autentiškumas bei jų savybių nekintamumas: tuo tikslu gali būti tiriamos laikymo sąlygos (pvz., patalpos drėgmė). 205 straipsnis reglamentuoja objektų tyrimo tvarką: objektų tyrimą atlieka specialistai, siekiantys rasti nusikalstamos veikos pėdsakų ir kitų objektų, turinčių reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas bylai reikšmingas aplinkybes. Daiktai, dokumentai ir kitokie objektai tiriami jų radimo vietoje, tačiau, jeigu joms iširti reikia laiko arba techninių priemonių, jie gali būti tiriami vietoje, kurioje yra tam reikalingos sąlygos. Vis dėlto dažniausiai objektai jų radimo vietoje tik paimami, jų paėmimo faktas užfiksuojamas apžiūros protokole, jie supakuojami ir perduodami tirti laboratorijoje. Objektų tyrimas nuo apžiūros tuo ir skiriasi, kad atliekamas tada, kai neužtenka konstatuoti objekto savybes, radimo vietą, būklę ir reikalingas išsamesnis tyrimas pasitelkiant specialiąją techniką ir žinias. Specialistas, atlikdamas objektų tyrimą, apžiūri ir iširia daiktą nustatydamas tyrimui reikšmingas aplinkybes.

Profesorius H. Malevski įvykio vietos apžiūrą siūlo skirti į tris lygius pabrėžiant ne įtvirtinamąjį, o tiriamąjį įvykio vietos apžiūros aspektą:

- 1) paprasta apžiūra atliekama tiriant nesunkius arba akivaizdžius nusikaltimus. Kriminalistas joje dažniausiai nedalyvauja;
- 2) kvalifikuota apžiūra atliekama tiriant sudėtingus (sunkius arba neakivaizdžius) nusikaltimus. Joje dalyvauja visa įvykio vietos apžiūros grupė, taikomi šiuolaikiniai metodai ir priemonės pėdsakams rasti, įtvirtinti ir paimiti;
- 3) įvykio vietos tyrimas turi būti atliekamas tiriant sunkiausius nusikaltimus. Jame dalyvauja visa tyrimo grupė, atitinkamų sričių specialistų brigada, kuri gali atlikti atskiro objekto tyrimą, objektų visumos tyrimą arba įvykio vietos tyrimą kaip specifinio, sudėtingo objekto tyrimą. Tiriant įvykio vietą atliekami tokie pat veiksmai kaip ir darant kvalifikuotą apžiūrą bei atitinkamų objektų (atskirų pėdsakų, jų visumų) ekspertizės [17].

Daiktų kaip įrodymų vertinimas – tai jų leistinumo, sąsajų ir įrodomosios vertės nustatymas. Leistinumas apibrėžiamas kaip daiktų išėmimo ir procesinio įforminimo taisyklių laikymasis. Negali būti įrodymai daiktai, kurių atsiradimas byloje niekaip neįformintas arba juos paimant padaryti šurkštūs BPK pažeidimai. Daiktų sąsaja ir įrodomoji reikšmė priklauso nuo tų aplinkybių, kurias jie patvirtina arba paneigia. Dažniausiai daiktai įrodo ne patį nusikaltimo faktą, o kitą aplinkybę, turinčią reikšmės tyrimui, t. y. daiktai dažniausiai yra netiesioginiai įrodymai. Net nustatius individualias daikto savybes dažniausiai nustatomas tik su nusikaltimu susijęs faktas, pavyzdžiui, avalynės identifikavimas pagal pėdsaką rodo tik tai, kad šis asmuo buvo įvykio vietoje, o ne tai, kad jis tą nusikaltimą padarė. Dar mažesnė daiktų įrodomoji reikšmė, kai nustatoma tik jų grupinė priklausomybė. Tam tikrose situacijose daiktai gali būti ir tiesioginiai įrodymai, jeigu pats jų aptikimo pas asmenį faktas reiškia nusikalstamos veikos buvimą (pvz., narkotinių medžiagų arba šaunamojo ginklo radimas šių daiktų neteisėto laikymo atveju). Daiktai kaip įrodymai visada vertinami neatsiejamai nuo kitų įrodymų, pirmiausia nuo jų paėmimo, apžiūros ir tyrimo rezultatų protokolų. Pavyzdžiui, vogtas daiktas vertinamas tik kartu su protokolu, kuriame užfiksuotas jo paėmimo pas įtariamąjį faktas, apklausų protokolais, patvirtinančiais jo ankstesnę priklausomybę nukentėjusiajam, parodymo atpažinti protokolu. Taigi daiktai turi būti kruopščiai ir visapusiškai ištirti bei nešališkai įvertinti.

BPK 92 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta bendra daiktų laikymo ir perdavimo tvarka. Daiktai, turintys reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, laikomi ir perduodami kartu su nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga. Tokia norma yra visiškai suprantama ir logiška, nes daiktai yra ikiteisminio tyrimo medžiagos dalis. Dėl šios priežasties joks atskiras sprendimas nėra reikalingas. Iš protokolų, kuriuose užfiksuotas daiktų paėmimo faktas, aišku, kad šis daiktas reikalingas tyrimui, dėl to turi būti laikomas ir perduodamas kartu su tyrimo medžiaga. Anksčiau galiojusio BPK 91 straipsnyje buvo numatyta, kad daiktiniai įrodymai „priedami (prijungiami – redakcija, galiojusi iki 2001 d. spalio 15 d.) prie bylos arba pareiškimo, pranešimo apie padarytą nusikaltimą, medžiagos“ apie tai pažymint apžiūros protokole. Manytina, kad tai buvo bereikalingas sprendimas, nes neturėjo teisinės reikšmės: daiktai byloje atsiranda nuo to momento, kai priimamas sprendimas juos paimiti, o ne nuo jų apžiūros arba „prijungimo“ prie bylos.

Atsižvelgiant į daiktų savybes, ne visada yra galimybė juos laikyti kartu su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Daiktai, kurių dėl gremėzdiškumo arba kitų priežasčių negalima laikyti ir perduoti kartu su nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga, turi būti, jei įmanoma, nufotografuojami, užantspauduojami ir laikomi ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro arba teismo nurodytoje vietoje. Dėl tvarkos darbo vietoje, daiktų saugumo užtikrinimo didesni daiktai, kurie netelpa į tarnybinį seifą, dažniausiai saugomi daiktų saugojimo kameroje, kuri yra kiekvienoje ikiteisminio tyrimo įstaigoje. Taip pat daiktai, kuriems reikalingos specialios saugojimo sąlygos (atitinkama temperatūra, drėgmė), gali būti atiduoti saugoti įmonėms, įstai-

goms, organizacijoms, kurios turi tokias sąlygas. Tokiu atveju priimantis saugoti daiktus atsakingas asmuo pasirašo rašytinį pasižadėjimą saugoti daiktus ir tampa už juos atsakingas.

Tyrimui reikšmingi daiktai gali labai skirtis savo dydžiu, verte, fizikinėmis, cheminėmis savybėmis. BPK tik bendrais bruožais reglamentuoja daiktų saugojimo tvarką. Kai kurių daiktų, paimtų ikiteisminio tyrimo metu, rūšių laikymo ir saugojimo tvarka reglamentuota atskirais norminiais aktais:

1. Policijos komisariatų arba Vidaus reikalų ministerijos finansų tarnybose (kasose) saugomi: kaip daiktiniai įrodymai paimta nacionalinė ir užsienio valiuta; Lietuvos Respublikos ir kitų šalių vertybiniai popieriai (loterijų bilietai, obligacijos, vekseliai, akcijos ir pan.); brangieji metalai, brangakmeniai, pusbrangiai akmenys ir dirbiniai iš brangiųjų metalų bei akmenų [11].
2. Šaunamieji ginklai, šaudmenys, sprogstamosios medžiagos, sprogmenys turi būti saugomi ginklų saugykloje (metalinėse spintose arba stelažuose, atskirai nuo tarnybinių ginklų). Perduodami į ginklų saugyklą šaudmenys bei sprogmenys turi būti įvertinti eksperto balisto siekiant nustatyti jų pavojingumą. Jeigu nustatoma, kad juos saugoti pavojinga, jie teisės aktų nustatyta tvarka sunaikinami [7].
3. Automobiliai – priimama transporto priemonė apžiūrima, apžiūros rezultatai įforminami transporto priemonės apraše. Transporto priemonės saugomos policijos įstaigoje tam tikslui skirtoje patalpoje arba aptvertoje ir apšviestoje aikštelėje [11]. Jeigu nėra galimybių paimtą transporto priemonę saugoti teritorinėje policijos įstaigoje, ji gali būti pristatyta saugoti į VRM vidaus tarnybos II pulko Rūdninkų mokojo centro saugojimo aikštelę. Paimtos transporto priemonės gali būti saugomos ir pagal teritorinių policijos įstaigų sutartis kitose juridinių asmenų eksploatuojamose teritorijose [12].

BPK 93 straipsnyje reglamentuojami daiktų, turinčių reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiklą, laikymo terminai: tokie daiktai laikomi iki nuosprendžio įsiteisėjimo arba iki termino, per kurį gali būti apskūstas nutarimas arba nutartis nutraukti procesą, pabaigos. Kai ginčas dėl teisės į daiktus sprendinamas ieškinio tvarka, daiktai laikomi iki sprendimo, priimto toje byloje civilinio proceso tvarka, įsiteisėjimo. Tai bendra taisyklė, tačiau įstatymas numato galimybę daiktus grąžinti jų savininkams dar nesuėjus nurodytiems terminams tais atvejais, kai tai nepakenks procesui. Taigi daiktų laikymo terminai priklauso nuo:

1. Priimto procesinio sprendimo apskundimo terminų – BPK numato skirtingus priimtų procesinių sprendimų apskundimo terminus. Pirmos instancijos teismo nuosprendis gali būti apskundžiamas apeliacine tvarka iki jo įsiteisėjimo, t. y. per 20 dienų. Jeigu nuosprendis neapskundžiamas per 20 dienų, jis įsiteisėja ir turi būti vykdomas, taip pat sprendžiamas ir nuosprendyje nurodytas daiktų likimas. Apeliacinės instancijos teismo sprendimas įsiteisėja jį paskelbus ir turi būti iš karto vykdomas, taip pat iškart turi būti sprendžiamas ir daiktų klausimas. Teismo nutartis nutraukti bylą apskundžiama ir įsiteisėja ta pačia tvarka kaip ir nuosprendis. Kai procesas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo stadijoje prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, patvirtinančiu prokuroro nutarimą, tokius sprendimus galima apskūsti aukštesniajam prokurorui ir apylinkės teismo pirmininkui BPK 63 ir 65 straipsnių tvarka. Tačiau Kodeksas nenumato tokio sprendimo apskundimo terminų. Dėl to BPK 93 straipsnyje norma dėl daiktų laikymo terminų tampa neapibrėžta ir neįvykdoma. Manytina, kad tai yra įstatymo spraga, kurią būtina užpildyti ir numatyti apskundimo terminus.

2. Ginčo dėl teisės į daiktą buvimo – jeigu kilo ginčas dėl daikto priklausomybės, yra civilinės teisės reguliuojami santykiai, ir baudžiamojo proceso tvarka jie nesprendžiami. Daiktai turi būti palikti institucijos, atlikusios tyrimą, žinioje tol, kol bus išspręstas klausimas civilinėje byloje dėl teisės į daiktus. Daiktų likimo klausimas išsprendžiamas tada, kai įsiteisėja sprendimas civilinėje byloje, t. y. per 30 dienų nuo sprendimo priėmimo arba, jeigu per šį terminą sprendimas apskundžiamas, iki apeliacinės instancijos teismo sprendimo paskelbimo.

Daiktų gražinimas

Tam, kad nebūtų pažeistos fizinių arba juridinių asmenų teisės bei turtiniai interesai, pabaigus procesą turi būti išspręstas proceso metu paimtų daiktų klausimas. Daiktų, turinčių reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, paėmimas įstatymų nustatyta tvarka yra teisėtas, nes šie daiktai būtini nustatyti tiesai byloje ir visuomeninis interesas tokiu atveju yra svarbesnis nei asmens interesas.

Daiktų klausimas turi būti išsprendžiamas visais atvejais baigiant procesą neatsižvelgiant į tai, kaip procesas baigiamas. Tokios pačios taisyklės taikomos tiek baigiant procesą teismo nuosprendžiu, tiek ikiteisminio tyrimo metu nutraukiant tyrimą. BPK 94 straipsnio 1 dalyje numatyta priemonių, kurių turi būti imamasi baigiant procesą, sistema:

1) nusikalstamos veikos įrankiai, priemonės ir nusikalstamos veikos rezultatai konfiskuojami. Tam, kad būtų konfiskuojami, daiktai turi atitikti BK 72 straipsnyje nurodytus požymius: konfiskuojamas, t. y. priverstinai neatlygintinai paimamas valstybės nuosavybėn konfiskuotinas bet kokio pavidalo turtas, esantis pas kaltininką, jo bendrininką arba kitus asmenis. Kitiems fiziniams arba juridiniams asmenims perduotas turtas konfiskuojamas tik tais atvejais, kai turtas jiems buvo suteiktas nusikalstamai veikai daryti arba įgydami turtą jie žinojo arba turėjo ir galėjo žinoti, jog šis turtas, pinigai arba už juos naujai įgytos vertybės gautos iš nusikalstamos veikos, taip pat jei šis asmuo turėjo ir galėjo žinoti, kad tas turtas gali būti panaudotas darant sunkų arba labai sunkų nusikaltimą. Anksčiau galiojusio BPK 93 straipsnyje taip pat buvo numatytos priemonės, kurių imamasi daiktinių įrodymų atžvilgiu sprendžiant baudžiamąją bylą. Šiame straipsnyje buvo nurodyta, kad kaltinamajam priklausantys nusikaltimo įrankiai ir priemonės turi būti konfiskuojami ir perduodami atitinkamoms organizacijoms arba sunaikinami; taip pat įrankiai ir priemonės, kuriomis buvo padaryti nusikaltimai, numatyti anksčiau galiojusio BK 310 straipsnyje (naminės degtinės, brogos, kitų namų darbo gamybos stiprių alkoholinių gėrimų, nedenatūruoto etilo alkoholio, denatūruoto etilo alkoholio, techninio etilo alkoholio ir jų skiedinių, aparatų jiems gaminti gaminimas, laikymas, gabenimas ir realizavimas), 310¹ straipsnyje (apmokestinamų prekių neteisėtas laikymas, gabenimas arba realizavimas), 312 straipsnyje (kontrabanda), 312¹ straipsnyje (neteisėtas prekių arba produkcijos neišvežimas iš Lietuvos Respublikos), taip pat pinigai ir kitos vertybės, panaudotos darant šiuos nusikaltimus arba gautos, arba įgytos padarius šiuos nusikaltimus, konfiskuojami neatsižvelgiant į tai, kam jie nuosavybės teise priklauso. Įstatymų leidėjo valia buvo išskirti konkretūs nusikaltimai, kuriuos darant panaudoti nusikaltimo įrankiai ir priemonės konfiskuojami neatsižvelgiant į tai, kam jie priklauso nuosavybės teise. Tokiu atveju buvo konfiskuojami daiktai, priklausantys asmenims, kurie visiškai neprisidėjo prie nusikaltimo ir negalėjo žinoti apie daromą nusikaltimą, tačiau paskirta bausmė tiesiogiai paliesdavo jų interesus. Įsigaliojus naujiems BK ir BPK ši norma buvo panaikinta, tačiau praktikoje kilo kita problema. Remdamasis galiojančiais LR norminiais aktais automobilio savininkas gali perduoti automobilį kitam asmeniui juo naudotis be įgaliojimo arba kito šį faktą patvirtinančio dokumento. Šia įstatymų norma dažnai piktnaudžiaujama siekiant išvengti mokesčių: automobilio savininkas parduoda automobilį neįformindamas raštu pirkimo–pardavimo sutarties, t. y. automobilis perduodamas pirkėjui, kuris tampa faktiniu savininku ir gali automobiliu disponuoti, už tai pirkėjas pardavėjui sumoka atitinkamą pinigų sumą, tačiau raštiška sutartis nesudaroma, ir automobilis lieka registruotas ankstesnio savininko vardu. Taip pat dažnas atvejis, kai vietoje pirkimo–pardavimo sutarties sudaroma panaudos sutartis. Tokiu atveju automobilis nuosavybės teise priklauso ankstesniajam, bet ne faktiniam savininkui. Jeigu naujasis automobilio savininkas padaro nusikalstamą veiką, kurio priemonė yra automobilis, vadovaujantis BK 72 straipsniu jis negali būti konfiskuotas, nes nuosavybės teise priklauso ankstesniam savininkui ir šis perduodamas automobilį turėjo tikslą jį parduoti, o ne suteikti nusikalstamai veikai daryti. Susidarius tokiai situacijai kaltininkas išvengia turto konfiskavimo, todėl turėtų būti konfiskuojamas ir tas turtas, kuris faktiškai priklauso kaltininkui.

2) daiktai, kurių apyvarta uždrausta, perduodami valstybės institucijoms arba sunaikinami. Tai tokie daiktai, kuriems įsigyti ir laikyti reikalingas specialus leidimas, pavyzdžiui, šaunamieji ginklai, šaudmenys, sprogmenys, narkotinės ir psichotropinės medžiagos. Jie perduodami valstybės institucijoms, kurios išduoda leidimus laikyti arba įsigyti tokius daiktus, pavyzdžiui, teritoriniam policijos komisariatui. Daiktai sunaikinti taip pat perduodami atitinkamoms institucijoms, pavyzdžiui, sprogmenys perduodami sunaikinti Ginklų fondui prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, nes bylą tiriančiam pareigūnui, neturinčiam specialiųjų žinių apie sprogmenis, tai padaryti pačiam būtų pavojinga. Jeigu asmuo, iš kurio buvo paimitas, pavyzdžiui, šaunamasis ginklas, turi leidimą jį laikyti ir šis daiktas nėra konfiskuotinas, t. y. nebuvo nusikaltimo įrankis arba priemonė, toks asmuo laikytinas teisėtu savininku ir jam šaunamasis ginklas gražintinas vadovaujantis 94 straipsnio 1 dalies 5 punktu.

3) dokumentai, turintys BPK 91 straipsnyje numatytų požymių, saugomi kaip nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga arba perduodami suinteresuotoms įmonėms, įstaigoms, organizacijoms arba fiziniams asmenims jų prašymu. Byloje pakanka dokumentų, kuriuose yra informacijos apie tiriamą nusikalstamą veiką, tačiau ant jų nėra likę nusikalstamos veikos pėdsakų, kopijų, patvirtintų nustatyta tvarka, nes atliekant tyrimą ir nagrinėjant bylą svarbi informacija, o ne dokumentas kaip materialus objektas. Jeigu ant dokumento yra išlikę nusikalstamos veikos pėdsakų, pavyzdžiui, dokumentas yra suklastotas – taisyti duomenys, tokiu atveju byloje turi būti dokumento originalas, nes svarbus yra pats materialus daiktas arba dokumentas kaip nusikalstamos veikos objektas arba priemonė. Laikmenos su informacija, gauta BPK 160 straipsnyje nustatyta tvarka atliekant slaptą sekimą, gražinamos lydimuosius dokumentus surašiusioms tyrimo įstaigoms be jų prašymo. Ikiteisminio tyrimo metu vis dažniau naudojamos techninės priemonės, kurios suteikia platesnes galimybes užfiksuoti surinktus duomenis apie nusikalstamą veiką, ir laikmenos su informacija perduodamos teismui. Kad tyrimo įstaigoms nereikėtų nuolat rūpintis laikmenų, kurios gali būti panaudotos kitiems duomenims užfiksuoti, gražinimu, tokią pareigą turi sprendimą byloje priimančiantis pareigūnas.

4) daiktai, kurie yra menkaverčiai ir negali būti sunaudoti, sunaikinami arba gali būti atiduodami suinteresuotoms įmonėms, įstaigoms, organizacijoms arba fiziniams asmenims, jeigu jie to prašo. Apie menkaverčių daiktų sunaikinimą surašomas daiktų sunaikinimo aktas, kuriame nurodoma, kokie daiktai, kada ir koku būdu sunaikinti. Aktą pasirašo visi surašant dalyvavę asmenys;

5) kiti daiktai gražinami teisėtiems savininkams, o jeigu šie nenustatyti, pereina valstybės nuosavybėn. Dėl šių daiktų priklausomybės kilę ginčai sprendžiami civilinio proceso tvarka – tokiu atveju priimamas sprendimas daiktus, dėl kurių kilęs ginčas, palikti institucijos, kuri tuo metu atsakinga už daiktų saugojimą, žinioje.

BPK 94 straipsnio 2 dalyje vienareikšmiškai nurodoma, kad 1 dalyje nurodytus sprendimus ikiteisminio tyrimo metu priima teisėjas, o vėlesnėse proceso stadijose – bylą nagrinėjantis teismas. Ikiteisminio tyrimo stadijoje procesas gali būti baigiamas tik ikiteisminio tyrimo nutraukimu. Pagal BPK 170 straipsnio 4 dalies 2 punktą sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo priima tik prokuroras. Ikiteisminio tyrimo teisėjas daiktų likimo klausimą išsprendžia atsižvelgdamas į ikiteisminio tyrimo nutraukimo tvarką. Tyrimas gali būti nutraukiamas BPK 214 straipsnyje numatyta tvarka:

1) prokuroro nutarimu BPK 212 straipsnio 1–2 punktuose numatytais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo metu paaiškėja BPK 3 straipsnyje numatytos aplinkybės, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, arba nesurenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo. Tuomet daiktų, paimtų ikiteisminio tyrimo metu, klausimas sprendžiamas nutartimi. Tokiu atveju prokuroras, nutraukdamas tyrimą, su prašymu kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją, kuris priima nutartį;

2) ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, patvirtinančio prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo BPK 212 straipsnio 3–9 punktuose numatytais atvejais. Tuomet priimdamas sprendimą dėl prokuroro nutarimo patvirtinimo ikiteisminio tyrimo teisėjas

kartu išsprendžia ir daiktų klausimą. Sprendimas dėl prokuroro nutarimo patvirtinimo gali būti tiek nutarties, tiek rezoliucijos forma.

3) ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi BPK 212 straipsnio 10 punkte (215 str.) numatyta atveju dėl pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo trukmės. Tuomet daiktų klausimas turi būti išspręstas nutartyje nutraukti ikiteisminį tyrimą.

BPK komentaro autoriai ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijos dėl daiktų klausimo išsprendimo reikalingumą aiškina taip, kad „pagal BK 72 str. turto konfiskavimą kaip baudžiamojo poveikio priemonę gali taikyti tik teismas. Jeigu reikia, ikiteisminio tyrimo teisėjas priima sprendimą dėl daiktų konfiskavimo, jeigu reikia išsprendžia ir kitų daiktų, išvardytų BPK 94 str. 1 d. 2–5 punktuose, klausimą“ [15, p. 243]. Tačiau ikiteisminio tyrimo metu tyrimas dažniausiai nutraukiamas vadovaujantis BPK 3 straipsnio 1 dalies 1 punktu, nesant padarytos nusikalstamos veikos. Nesant nusikalstamos veikos, negali būti ir nusikalstamos veikos įrankių, priemonių bei nusikalstamos veikos rezultatų. Esant tokiai motyvacijai įstatymų leidėjas 94 straipsnio 2 dalį turėtų formuluoti taip: „šio straipsnio 1 d. 1 p. nurodytus sprendimus ikiteisminio tyrimo metu priima ikiteisminio tyrimo teisėjas“, o kitose dalyse turėtų nurodyti sprendimų priėmimą pavesti prokurorui. Todėl manytina, kad įstatymų leidėjas turėjo kitokį motyvą priimdamas tokią normą.

BPK projekto [20, p. 41–173] 86 straipsnis „Priemonės, kurių imamas daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui ir bylos teisminei nagrinėjimui, atžvilgiu, nutraukiant procesą ir priimant nuosprendį“ buvo suformuluotas taip: nuosprendyje, nutartyje arba nutarime nutraukti procesą turi būti išsprendžiamas daiktų, turinčių reikšmės tiriant nusikalstamą veiką ir bylą nagrinėjant teisme, klausimas. Toliau buvo nurodytos priemonės, kaip konkrečiu atveju turi būti sprendžiamas daiktų klausimas, tačiau nenumatyta, kas priima sprendimus dėl daiktų. Iš normos formuluotės buvo galima spręsti, kad nuosprendyje ir nutartyje daiktų klausimą turi išspręsti jį priėmęs teisėjas arba teismas, o nutarime nutraukti procesą – prokuroras, nes tik jis gali priimti nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą. Tačiau tokios normos formuluotės buvo atsisakyta. Darytina išvada, kad norma, jog sprendimą dėl daiktų ikiteisminio tyrimo metu priima tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, yra suformuluota įstatymų leidėjo valia ir negali būti kitaip aiškinama.

Anksčiau galiojusio BPK 93 straipsnio daiktinių įrodymų klausimą buvo pavesta išspręsti tam pareigūnui, kuris priimdavo procesinį sprendimą: nuosprendyje, nutartyje arba nutarime nutraukti arba atsisakyti iškelti bylą turi būti sprendžiamas daiktinių įrodymų klausimas. Turint omenyje 92 straipsnio 1 dalies normą, kad daiktiniai įrodymai buvo laikomi iki termino, per kurį gali būti apskundžiamas nutarimas arba nutartis atsisakyti iškelti arba nutraukti bylą, pasibaigimo, tokia daiktinių įrodymų klausimo sprendimo forma buvo visiškai priimtina. Daiktiniai įrodymai būdavo gražinami arba sunaikinami arba kitaip realizuojami tik tada, jeigu procesinio sprendimo niekas neapskundė bei jo nepanaikino nutarimo teisėtumą tikrinęs prokuroras.

Praktikoje dažnai kyla problemų sprendžiant daiktų gražinimo nutraukiant procesą ikiteisminio tyrimo metu klausimą. Pagal BPK 94 straipsnio 2 dalies raidę prokuroras, nutraukdamas ikiteisminį tyrimą, visais atvejais turi kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją, taip pat ir tada, kai turi būti sunaikinami menkaverčiai daiktai arba yra aiškus teisėtas daiktų savininkas. Ikiteisminis tyrimas pradedamas tuoj pat gavus skundą, pareiškimą arba pranešimą apie nusikalstamą veiką. Atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą galima tik tuo atveju, kai nurodyti faktai apie nusikalstamą veiką yra akivaizdžiai neteisingi. Anksčiau baudžiamoji byla būdavo keliami tik esant pagrindui, t. y. turint užtektinai duomenų, rodančių, kad yra nusikaltimo požymių. Todėl ikiteisminis tyrimas pagal naują BPK nutraukiamas daug dažniau, nei būdavo nutraukiamos baudžiamosios bylos pagal anksčiau galiojusį BPK. Kiekvieną kartą nutraukus ikiteisminį tyrimą kyla daiktų klausimas. Ikiteisminio tyrimo nutraukimas tampa labai procesiškai sudėtingu ir iš esmės biurokratiiniu procesu, nes, be nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą, prokuroras turi surašyti prašymą spręsti daiktų klausimą ikiteisminio tyrimo teisėjui, perduoti jam ikiteisminio tyrimo medžiagą bei prašymą, o šis – priimti nutartį.

BPK 216 straipsnio 2 dalyje nurodytas nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą turinys: nutarime turi būti BPK 94 straipsnyje nustatyta tvarka išspręstas daiktų, turinčių reikšmės tiriant nusikalstamą veiką, klausimas. BPK 216 straipsnyje nurodytas nutarimo nutraukti bylą turinys: nutarime turi būti BPK 94 straipsnyje nustatyta tvarka išspręstas daiktų, turinčių reikšmės tiriant nusikalstamą veiką, klausimas. BPK 94 straipsnio 1 dalyje nurodytos priemonės, kaip daiktų klausimas turi būti išspręstas, tačiau 94 straipsnio 2 dalis tiesiogiai ikiteisminio tyrimo teisėją įpareigoja priimti sprendimą dėl daiktų. 216 straipsnio reikalavimus prokuroro nutarimas turi atitikti ir tada, kai prokuroras savarankiškai nutraukia ikiteisminį tyrimą, ir tada, kai prokuroro nutarimą tvirtina teisėjas. Kai sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą remiantis BPK 212 straipsnio 3–9 punktais priima ikiteisminio tyrimo teisėjas, patvirtindamas prokuroro nutarimą, prokuroras nutarime turi nurodyti daiktų likimo sprendimo priemonę vadovaudamasis BPK 94 straipsnio 1 dalies taisyklėmis, tačiau tai nereiškia, kad prokuroras priima sprendimą grąžinti daiktus. Be to, nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą prokuroras priima savarankiškai ir nurodo, kaip turi būti išspręstas daiktų klausimas. Šis sprendimas priimamas vadovaujantis konkrečiomis taisyklėmis, o ne ikiteisminio tyrimo teisėjo vidiniu įsitikinimu. Prokuroras pateikia siūlymą ikiteisminio tyrimo teisėjui, kaip turi būti išspręstas daiktų klausimas, tačiau jis negali sprendimo priimti savarankiškai. BPK 94 straipsnio 2 dalis nesuteikia galimybės prokurorui jokių atvejų priimti sprendimą. Šiuo atveju nutarimo rezoliucinėje dalyje, vadovaujantis 216 straipsnio 2 dalies reikalavimais, turėtų būti formuluojamas toks prokuroro sprendimas: „kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl daiktų grąžinimo teisėtam savininkui“ arba „kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl menkaverčių daiktų sunaikinimo“.

Šiuo klausimu nuomonę pareiškė ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyrius. Konsultacijoje teigiama: „esant kolizijai tarp BPK 94 str. 2 d. ir 216 str. 2 d., manytina, kad daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, klausimas visais atvejais turi būti išspręstas prokuroro nutarime nutraukti ikiteisminį tyrimą, t. y. net tada, kai šį nutarimą turi patvirtinti ikiteisminio tyrimo teisėjas“ [21]. Vadovaudamiesi šia konsultacija teismai atmeta prokurorų prašymus BPK 94 straipsnio 1, 2 dalių tvarka priimti nutartį dėl daiktų klausimo sprendimo nutraukiant procesą.

Straipsnio autoriai mano, kad netikslinga ikiteisminio tyrimo teisėjui pavesti spręsti daiktų klausimą nutraukiant ikiteisminį tyrimą vienasmenišku prokuroro nutarimu. Prokuroras savarankiškai priima sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą BPK 212 straipsnio 1–2 punktuose numatytais atvejais, jam turi būti pavesta ir priimti sprendimą dėl daiktų. Kai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, patvirtinančiu prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo, teisėjas turėtų tvirtinti tiek sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, tiek daiktų klausimo išsprendimą. Tvirtindamas prokuroro nutarimą ikiteisminio tyrimo teisėjas pritaria visiems nutarimo teiginiais, įskaitant ir daiktų klausimo sprendimą. Manytina, kad Aukščiausiojo Teismo konsultacijos nepakanka ir būtina pakeisti BPK 94 straipsnio 2 dalį: „Šio straipsnio 1 dalyje nurodytus sprendimus priima ikiteisminio tyrimo teisėjas, kai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas BPK 214 straipsnio 2 dalies tvarka, arba prokuroras, kai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas BPK 214 straipsnio 1 dalies tvarka, vėlesnėse proceso stadijose – bylą nagrinėjantis teismas“.

BPK 108 straipsnis „Daiktų ir vertybių grąžinimas“ yra IX skyriuje „Žalos atlyginimas, kai civilinis ieškinys baudžiamojoje byloje nepareiškiamas“. Pagal straipsnio vietą galima spręsti, kad šio straipsnio tikslas yra ne spręsti daiktų klausimą, o užtikrinti nukentėjusiajam žalos atlyginimą. Grąžinant daiktus ir vertybes, kurie priklausė nukentėjusiajam arba kitam asmeniui ir buvo užvaldyti nusikalstamu būdu, nukentėjusiajam kompensuojama dėl nusikaltimo padaryta žala. BPK 108 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad proceso metu rastus ir paimtus nukentėjusiajam arba kitam asmeniui priklausančius daiktus arba vertybes savininkui jo prašymu gali grąžinti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas dar nesibaigus procesui, bet tik po to, kai šie daiktai arba vertybės bus pakankamai išsamiai ištirti ir aprašyti. Ikiteisminio ty-

rimo pareigūnas gali gražinti savininkui daiktus dar nepasibaigus procesui esant šioms sąlygoms:

- 1) turi būti asmens prašymas gražinti jam priklausančius daiktus arba vertybes;
- 2) šie daiktai turi būti išsamiai ištirti, aprašyti, su jais turi būti atlikti visi būtini tyrimo veiksmai, kad jų gražinimas nepadarytų žalos tolesnei tyrimo eigai;
- 3) daiktai turi būti reikalingi asmeniui naudotis [15, p. 276].

Šia tvarka atiduodamas daiktus savininkui ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi paimti iš asmens rašytinį pasižadėjimą, kad jis šiuos daiktus saugos tol, kol byla bus baigta nagrinėti teisme. Pasižadėjimo saugoti daiktus iki proceso pabaigos iš asmens paimti nereikia tada, kai toks pasižadėjimas būtų netikslingas, pavyzdžiui, kai daiktai yra greitai gendantys, sunaudojami ir asmuo neturėtų realios galimybės tokius daiktus išsaugoti. Be to, gražindamas daiktus ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali numatyti proceso pabaigos, t. y. arba byla bus perduota teismui nagrinėti, arba bus nutraukta ikiteisminio tyrimo metu, todėl manytina, kad ši norma turėtų būti formuluojama taip: „[...] pasižadėti saugoti juos iki proceso pabaigos“.

Praktikoje dažnai sprendžiant daiktų klausimą vadovaujamosi vien BPK 108 straipsnio nuostatomis, nors šiuo atveju daiktai gali būti gražinami tik saugoti ir tik esant atitinkamoms sąlygoms, taigi vadovaujantis šiuo straipsniu negali būti priimamas galutinis sprendimas dėl visų daiktų. Atsižvelgiant į straipsnio paskirtį bei jame nurodytas sąlygas manytina, kad šis straipsnis tėra išlyga, kai nesivadovaujama BPK 94 straipsniu.

Analogiška norma numatyta BPK 93 straipsnio 2 dalyje: daiktai gali būti gražinti jų savininkams ir nesuėjus šio straipsnio 1 dalyje nurodytiems terminams, jeigu tai nepakenks procesui. Ši norma savo turiniu panaši į BPK 108 straipsnio normą, tačiau skiriasi paskirtimi. Tokia išvada darytina iš šių normų išdėstymo BPK. Taigi nesuėjus BPK nurodytiems laikymo terminams daiktai turi būti gražinami vadovaujantis BPK 93 straipsnio 2 dalyje ir laikantis BPK 108 straipsnyje numatytų sąlygų. 93 straipsnio 2 dalyje nurodyta sąlyga „jeigu tai nepakenks procesui“ turėtų būti suprantama taip, kad su šiais daiktai turi būti atlikti visi tyrimo veiksmai, turi būti asmens prašymas gražinti jam daiktus ir šie daiktai turi būti jam reikalingi naudotis.

Be to, BPK 93 straipsnio 3 dalyje yra numatytas atvejis, kai daiktai yra greitai gendantys arba prarandantys vertę arba jų saugojimo, priežiūros ir laikymo išlaidos būtų aiškiai per didelės, tačiau jie negali būti gražinami savininkui (pvz., kai savininkas nenustatytas). Tokie daiktai, vadovaujantis BPK 93 straipsnio 3 dalimi, turi būti perduodami realizuoti CPK nustatyta tvarka areštuotam turtui realizuoti. Tokiu atveju sprendimą parduoti (perduoti) arba sunaikinti daiktus priima prokuroras, kurį įstatymas įpareigoja užtikrinti, kad jie būtų reikiamai ištirti ir, jei įmanoma, būtų paimti ir iki nustatytų terminų pabaigos laikomi jų pavyzdžiai. Prokuroras organizuoja ir kontroliuoja ikiteisminį tyrimą, todėl tokia funkcija pavedama būtent jam. Jeigu daiktai sunaikinami arba kitaip realizuojami, ypač svarbu, kad iki to laiko būtų atlikti visi tyrimo veiksmai, nes vėlesnėse tyrimo stadijose tai padaryti bus neįmanoma ir šios klaidos bus nepataisomos.

Teisminio nagrinėjimo stadijoje sprendimai dėl daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai nagrinėti ir laikomų kartu su baudžiamąja byla, priimami visais atvejais nutraukiant bylą nutartimi bei priimant apkaltinamąjį, išteisinamąjį nuosprendį arba nuosprendį nutraukti bylą atleidžiant kaltinamąjį nuo baudžiamosios atsakomybės. BPK 307 straipsnio 6 dalis įpareigoja teismą priimti sprendimą dėl daiktinių įrodymų likimo neatsižvelgiant į nuosprendžio rūšį.

Byla teisme gali būti nutraukiama:

- 1) vadovaujantis BPK 235 straipsniu rengiant bylą nagrinėti teisme, kai nustatomos aplinkybės, dėl kurių procesas negalimas (BPK 3 str. 1 d.) arba yra pagrindai atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 36–40 str., 93 str.). BPK 235 straipsnis, reglamentuojantis bylos nutraukimą ją rengiant nagrinėti teisme, įpareigoja teismą nuspręsti dėl daiktinių įrodymų. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame straipsnyje vartojama *daiktinių įrodymų* sąvoka, nors byla tuo metu yra tik rengimo nagrinėti teisme stadijos. Jeigu dera griežtai laiky-

tis, kad daiktus pripažinti įrodymais teismas gali tik juos ištyręs ir įvertinęs, tai ir šiame straipsnyje turėtų būti vartojama sąvoka *daiktai*. Autorių nuomonė šiuo klausimu jau buvo pareikšta anksčiau.

2) kai aplinkybės, dėl kurių procesas negalimas, išaiškėja teismo nagrinėjimo metu, teismas nutartimi bylą nutraukia vadovaudamasis BPK 254 straipsnio 4 dalimi ir šioje nutartyje išsprendžia daiktinių įrodymų klausimą.

2003 m. Estijos Respublikos BPK [25] taip pat yra numatytos priemonės, taikomos daiktiniams įrodymams ir konfiskuotam turtui. Įdomi taisyklė taikoma greitai gendantiems daiktiniams įrodymams, kurie negali būti gražinti jų teisėtam savininkui. Tokie daiktai turi būti nemokamai atiduodami valstybės arba savivaldybės sveikatos apsaugos, arba socialinio ap rūpinimo institucijoms, arba sunaikinti tyrimui vadovaujančio pareigūno sprendimu. Estijos BPK suteikiami platesni įgaliojimai prokurorui sprendžiant daiktų klausimą. Sprendimą dėl priemonių, taikomų daiktiniams įrodymams, priima tyrimui vadovaujantis institutas. Jeigu nėra akivaizdu, kam daiktiniai įrodymai priklauso nuosavybės teise, sprendimą dėl priemonių, taikomų tokiems daiktiniams įrodymams, prokuroro prašymu priima ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Prancūzijos Respublikos BPK [22] numato aktyvų teisėjo dalyvavimą ikiteisminiame tyrime, todėl jam suteikti platūs įgaliojimai priimti sprendimus savo iniciatyva. Tyrimo metu dėl daiktų gražinimo (*restitution*) ikiteisminio tyrimo teisėjas priima motyvuotą nutartį. Teisėjas priima sprendimą dėl daiktų prokuroro prašymu arba savo iniciatyva, išklauses prokuroro nuomonės, arba asmens, kuris turi teisę į daiktą, prašymu. Taip pat teisėjas gali savo iniciatyva prokurorui sutikus nuspręsti daiktus gražinti nukentėjusiajam, jeigu jų nuosavybė ne ginčijama. Įstatymas numato atvejus, kai daiktai ikiteisminio tyrimo metu negražinami: jeigu tai gali pakenkti nustatant tiesą arba šalių teisėms, arba kai kelia grėsmę asmenims arba turtui, kai įstatymas numato daikto konfiskavimą.

Norvegijos Karalystės baudžiamojo proceso aktas [24] numato prokuroro arba teismo teisę gražinti daiktą, jeigu jo nėra reikalo laikyti paimto iki galutinio teismo sprendimo. Jeigu kyla ginčas dėl daikto priklausomybės, teismas turi nuspręsti: arba toks daiktas turi būti su laikytas iki teismo sprendimo dėl daiktų priklausomybės, arba turi būti tuojau pat gražintas.

Taigi ir mūsų BPK siūlytini atitinkami papildymai daiktų gražinimo klausimu.

Išvados ir pasiūlymai

1. Daiktai baudžiamajame procese yra materialaus pasaulio objektai, turintys bent vieną iš 91 straipsnyje nurodytų požymių: buvo nusikalstamos veikos padarymo įrankiai arba priemonės, ant jų išliko nusikalstamos veikos pėdsakų, jie buvo kaltininko nusikalstamų veikų objektai, taip pat visi kiti daiktai, kurie gali padėti atskleisti nusikalstamą veiką ir nustatyti kaltininkus arba paneigti kaltinimą, palengvinti atsakomybę.

2. Manytume, kad BPK 20 straipsnio 2 dalies nuostatos turinys keistinas papildant, kad „ar duomenys laikytini įrodymais, sprendžia tas pareigūnas, prokuroras arba teisėjas, kurio žinioje yra byla“.

3. Daiktai, turintys reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, randami ir paimami atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus: krata, asmens krata, poėmį, pašto siuntų poėmį, parodymų patikrinimą vietoje, objektų tyrimą, apžiūrą. Be to, juos gali savo iniciatyva pateikti proceso dalyviai arba kiti asmenys.

4. Šiuo metu nustatyta poėmio darymo tvarka ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi trukdo įgyvendinti reikalavimą greitai atskleisti nusikalstamą veiką. Siekiant užtikrinti ikiteisminio tyrimo operatyvumą siūlytina pakeisti BPK 147 straipsnį, reglamentuojantį poėmio darymo tvarką, ir numatyti, kad poėmis daromas prokuroro nutarimu, o daiktų ir dokumentų, turinčių informacijos apie privatų asmens gyvenimą, poėmis – tik esant motyvuotam teismo sprendimui. Jeigu asmuo savanoriškai sutinka atiduoti dokumentus arba daiktus, turinčius

reikšmės tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, poėmis galėtų būti daromas ir ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno nutarimu.

5. Ikiteisminio tyrimo teisėjui netikslinga pavesti spręsti daiktų likimo klausimą, kai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas vienasmenišku prokuroro nutarimu. Todėl BPK 94 straipsnio 2 dalis formuluotina taip: „Šio straipsnio 1 dalyje nurodytus sprendimus priima ikiteisminio tyrimo teisėjas, kai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas BPK 214 straipsnio 2 dalies tvarka, arba prokuroras, kai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas BPK 214 straipsnio 1 dalies tvarka, vėlesnėse proceso stadijose – byla nagrinėjantis teismas“.

6. Kai procesas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo stadijoje prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, patvirtinančiu prokuroro nutarimą, tokius sprendimus galima apskųsti atitinkamai aukštesniajam prokurorui ir apylinkės teismo pirmininkui BPK 63 ir 65 straipsnių tvarka. Tačiau BPK nenumato tokio sprendimo apskundimo terminų. Dėl to BPK 93 straipsnio norma dėl daiktų laikymo terminų tampa neapibrėžta ir neįvykdoma. Manytina, kad tai yra įstatymo spraga, kurią būtina užpildyti ir numatyti apskundimo terminus.

7. Gražinant daiktus BPK 108 straipsnio tvarka nepasibaigus procesui nežinoma, ar byla bus perduota teismui nagrinėti, ar bus nutraukta ikiteisminio tyrimo metu, todėl manytina, kad BPK 108 straipsnio 2 dalis turėtų būti formuluojama taip: „Šio straipsnio 1 dalyje nurodytus daiktus arba vertybes savininkui jo prašymu gali gražinti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas dar nesibaigus procesui, bet tik po to, kai šie daiktai arba vertybės bus pakankamai išsamiai ištirti ir aprašyti. Atsiimdamas šia tvarka gražinamus daiktus arba vertybes, savininkas turi raštu pasižadėti saugoti juos iki proceso pabaigos“.

LITERATŪRA

Norminė medžiaga

1. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas. – Vilnius, 2002.
2. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas. – Vilnius, 1961.
3. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas. – Vilnius, 2002.
4. **Lietuvos Respublikos** autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. Nr. 28.
5. **Lietuvos Respublikos** draudimo įstatymas // Valstybės žinios. 2003. Nr. 75–3473.
6. **Lietuvos Respublikos** pensijų fondų įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2003. Nr. 75–
7. **Lietuvos** policijos generalinio komisaro įsakymas „Dėl paimtų, areštuotų, konfiskuotų daiktų, daiktinių įrodymų priėmimo, apskaitos, saugojimo, perdavimo, gražinimo ir naikinimo instrukcijos patvirtinimo“. 2001–12–19. Nr. 622.
8. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2000 m. liepos 11 d. redakcija) 27 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 27 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 57 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (1997 m. gegužės 22 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo (2002 m. birželio 20 d. redakcija) 7 straipsnio 3 dalies 6 punkto, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 48 straipsnio 1 dalies (1961 m. birželio 26 d. redakcija) ir 75 straipsnio 1 dalies (1975 m. sausio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 93–4000.
9. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės nutarimas Nr. 821 „Dėl Akcizų įstatymo nuostatų įgyvendinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56–2264.
10. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės nutarimas Nr. 1069 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 06 09 nutarimo Nr. 748 „Dėl prekių muitinio įvertinimo tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 82–3753.

11. **Vidaus reikalų ministerijos** ir Finansų ministerijos 1993–12–18 instrukcija Nr. 1/872–Nr. 94/N „Dėl iš areštuotų ir kitų asmenų paimtų daiktų, pinigų, kitų vertybių bei vertybinių popierių apskaitos, saugojimo, grąžinimo ir realizavimo tvarkos“ // Valstybės žinios. 1993. Nr. 73–1378.
12. **Vidaus reikalų ministro** ir Generalinio prokuroro įsakymas „Dėl transporto priemonių, kurios įtariama yra pagrobtos, paėmimo, saugojimo, tikrinimo ir grąžinimo instrukcijos patvirtinimo“. 2001–06–15. Nr. 331/107.

Specialioji literatūra

13. **Baudžiamoji teisė**. – Vilnius, 1996.
14. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodekso komentaras. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001.
15. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodekso komentaras. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
16. **Ancelis P.** Baudžiamojo persekiojimo problemos reformuojant Lietuvos ikiteisminio tyrimo sistemą // Sargyba. 2001. Nr. 22(433).
17. **Malevski H.** Įvykio vietos apžiūra ir įvykio vietos tyrimas: naujas kriminalistinės koncepcijos modelis. Daktaro disertacijos santrauka. – Vilnius, 1997.
18. **Rinkevičius J.** Daiktiniai įrodymai. – Vilnius, 1996.
19. **Rinkevičius J.** Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai. – Vilnius, 1990.
20. **Teisės** problemos. – Vilnius, 1999. Nr. 99/3.
21. **Teismų** praktika. – Vilnius, 2003. Nr. 19.
22. http://legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/cpptextA.htm
23. <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/stop.htm>
24. <http://www.ubuio.no/ujur/ulovdata/lov-19810522-025-eng.doc>
25. <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>

On Material Objects Status in Criminal Procedure

Assoc. Prof. Dr. Petras Ancelis
Law University of Lithuania

Eglė Šapalaitė
Vilnius Region District Prosecutor's Office

SUMMARY

The new Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania (came into force on May 1, 2003) introduces newly formulated norms, that regulate obtaining and evaluation of data significant for investigation and evaluation of a criminal offence. The purpose of this article is to analyse status of one kind of such data (evidence), i.e. – material objects. The analysis is presented on the concept of material objects that have paramount importance for investigation of a criminal offence and examination of a case. The article looks into the means of obtaining material objects during preliminary investigation, recording material objects, their inspection, conditions of storage and terms for their restitution in case of dissolving the process.

The article also offers an overview on the norms regulating the status of material objects in criminal procedure acts of foreign countries. The evaluation of conception of material objects is based on historical and comparative aspects.

The first section of chapter VI of Criminal Procedure Code is devoted to legal regulation on material objects. The law gives the definition of material things that have significance for investigation of a criminal offence and examination of a case in criminal procedure: they are material objects as tools or means of a criminal offence; or traces of a criminal offence remained on them; or they were objects of a perpetrator's criminal action; or all other objects that might be means for uncovering a criminal offence and establishing perpetrator's guilt or deny accusations and reduce responsibility.

The article presents and analyses means of finding and obtaining material evidence inevitable for investigation of a criminal offence and examination of a case: property and people searches, seizures, verification of evidence at a crime scene, research and inspection of objects. Material objects can be also presented by process parties and other persons on their own initiative.

The criminal procedure code provides for the system of means that have to be applied at the end of a process. The article analyses the mechanism of material objects restitution in different stages of criminal procedure, offers overview on the practice of other countries and presents suggestions for the Criminal Procedure Code amendments on legal regulation of material objects restitution.

